

MAREK DULINICZ

PROBLEM DATOWANIA GRODZISK TYPU TORNOW I GRUPY TORNOW – KLENICA

W końcu lat siedemdziesiątych archeolodzy związani z ówczesnym berlińskim Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie podjęli badania, których wyniki skłaniają dziś do zmiany poglądów na datowanie, interpretację etniczno-kulturową oraz społeczną zjawiska określanego mianem „typ Tornow”, „grupa Tornow – Klenica”, „ceramika typu Tornow”, „grodziska typu Tornow”.

Rezultaty tych badań, choć opublikowane ostatnio tylko częściowo i w rozproszeniu (J. Herrmann, K.-U. Heußner 1991; J. Henning 1991a; 1991b; 1991c; J. Henning, K.-U. Heußner 1992; tam dalsza literatura), zasługują na upowszechnienie. Istotne jest zwłaszcza przedstawienie wyników analiz dendrochronologicznych, odnoszących się do obiektów i zabytków związanych z typem Tornow. Są one na tyle ważne, również dla ziem polskich, że nową sytuację warto przedstawić szerokim kręgom badaczy w naszym kraju. Konsekwencją nowego spojrzenia na typ Tornow powinno być przedyskutowanie i, być może, zmiana poglądów utrwalonych także w polskiej literaturze. Dotychczas nie ukazały się w niej bowiem komentarze poświęcone wynikom badań prezentowanych w niniejszym artykule.

W pierwszej kolejności chcielibyśmy przypomnieć podstawowe pojęcia dotyczące interesującego nas tu aspektu wczesnosłowiańskiego osadnictwa dorzecza środkowej Odry i Szprewy oraz zreferować rezultaty najnowszych badań wykopaliskowych na Dolnych Łużycach, by w dalszym ciągu zastanowić się nad ich znaczeniem dla wczesnośredniowiecznej historii Polski.

1

Wyniki badań eponimicznego zespołu osadniczego w Tornow, Kr. Calau tak przedstawiono w publikacji encyklopedycznej: w VI w. n.e. pojawiło się osadnictwo otwarte reprezentowane przez zespoły z ceramiką zbliżoną do typu praskiego (stanowisko Tornow-Lütjenberg). Na początku VII w. wzniesiono gród (faza A), obok którego powstała osada podgrodzowa (stanowisko

Tornow-Borchelt). W VIII w. gród przebudowano (faza B), w IX stuleciu cały zespół został spalony. Niewielka, z czasem ponownie rozrastająca się osada otwarta przetrwała. Odmienny niż w VI w. charakter kultury materialnej zespołu w wieku VII sugeruje, iż w tym stuleciu do Tornow nadeszła nowa grupa ludności znad Odry. Także wówczas pojawiły się dwustożkowate, górą obtaczane garnki, określane odtąd jako typ Tornow, wywodzące się zapewne z tradycji garncarstwa późnorzymskiego i aż po X w. typowe dla terytoriów Łużyczan, Milczan, Dziadoszan i innych słowiańskich grup plemiennych nad środkową Odrą (L. Leciejewicz 1977, s. 115–116).

To w Tornow po raz pierwszy w całości zbadano obiekt należący do grupy grodów nazywanych od tej pory właśnie grodami typu tornowskiego. Były to umocnienia nizinne, często usytuowane w miejscach podmokłych, z reguły okrągłe, o średnicy nie przekraczającej kilkudziesięciu metrów. Wyróżniała je, jak to trafnie ujął J. Lodowski (1980, s. 108), niewspółmierność między niewielką powierzchnią majdanu a solidnością fortyfikacji. Wewnątrz często znajdowała się studnia oraz dookólna zabudowa przywalowa i bliżej nie sprecyzowane układy dołów posłupowych (J. Herrmann 1966, s. 9 ryc. 1, s. 12 ryc. 3, załącznik 7; G. Wetzel 1985, załącznik 1 i 3; J. Henning 1991a, s. 142 ryc. 1; tenże 1991b, s. 129 ryc. 9).

Ceramika typu Tornow to naczynia dwustożkowate, wykonane na kole, ukształtowane symetrycznie i bardzo starannie. Charakterystyczne jest równomierne rozmieszczenie powyżej załomu brzuśca głębokich, równoległych żłobków określanych też jako plastyczne listwy (J. Herrmann 1966, s. 117; tenże 1973, s. 45). Tak właśnie wyglądają klasyczne okazy tego typu. W literaturze wysunięto także sugestię, by nazwę „typ Tornow” rozszerzyć na wszystkie obtaczane wazy dwustożkowate sprzed X w. (L. Leciejewicz 1977, s. 116; M. Parczewski 1989, s. 31). Za domniemaną najstarszą fazę typu Tornow uważano, po odkryciach w Bonikowie, grupę A₁ ceramiki (wg Z. Hilczerówny 1967, s. 62–63). Ceramika typu Tornow była znana z wcześniejszych odkryć, na przykład z Klenicy, Gostynia czy Popęszyc (E. Petersen [1937] 1938; K. Langenheim [1937] 1938; tenże [1938] 1939; M. Jahn [1937] 1938). Zwrócił na nią uwagę także H.A. Knorr (1937, s. 135–138), datując ją na przełom X i XI w. Jednak wyodrębnienie tego charakterystycznego typu naczyń i wprowadzenie do obiegu naukowego pojęcia „typ Tornow” na ich oznaczenie jest zasługą J. Herrmanna. Również ten badacz scharakteryzował po raz pierwszy „grupę Tornow” (strefę tornowsko – klenicką) widząc w niej wyróżniającą się z otoczenia jednostkę kulturową (J. Herrmann 1966, s. 121, 129). Jego propozycja spotkała się z akceptacją innych autorów, na przykład L. Leciejewicza (1976, s. 55–56 ryc. 4). Omawianą grupę wyróżnia przede wszystkim występowanie grodzisk opisanego wyżej typu oraz obecność naczyń typu tornowskiego, zwłaszcza waz dwustożkowatych. Także naczynia nie należące do typu Tornow występują na wielu obiektach obronnych wspomnianej strefy w bardzo zbliżonej postaci (Z. Hilczerówna 1967, s. 241 ryc. 55). W literaturze zwracano również uwagę na częste występowanie na

stanowiskach zaliczanych do tej grupy tzw. mis typu śląskiego, noży wolutowych¹ i ostróg haczykowatych (L. Leciejewicz 1976, s. 55–56; Z. Kurnatowska 1984, s. 388–392; J. Herrmann 1966, s. 108–112; tenże 1985, s. 30–31; M. Parczewski 1988b, s. 109–110). Terytorium objęte wpływami tak definiowanej grupy kulturowej, to dorzecza środkowej Odry i Szprewy oraz część dorzecza Obry. Ostatnio opublikowana mapa grodzisk wielkopolskich (Z. Kurnatowska, A. Łosińska 1992, s. 109 ryc. 2) pozwala wskazać dalsze podobieństwa w obrazie osadnictwa między dorzeczami Obry i Szprewy: w obu regionach obserwujemy duże zagęszczenie grodzisk ze starszych faz wczesnego średniowiecza, w obu młodsze obiekty obronne są zdecydowanie mniej liczne (por. też G. Wetzel 1985, s. 89 ryc. 67).

Rezultaty pionierskich badań w Tornow podsumował ostatnio, z perspektywy ćwierćwiecza od ich zakończenia, J. Henning. Badacz ten przypomniał, iż w wyniku prac wykopaliskowych z lat 1960–1969, mimo skomplikowanej sytuacji stratygraficznej i planigraficznej, pokuszono się o odtworzenie obrazu zespołu osadniczego w Tornow. Rezultaty badań zinterpretowano w sposób, który umożliwiał przedstawienie zabudowy podgrodzia jako grupy zróżnicowanych pod względem wielkości i struktury zagród. Jedną z ważniejszych podstaw takiej interpretacji było powiązanie śladów słupów, występujących na terenie grodu i osady, ze wszystkimi fazami osadnictwa w Tornow, w tym także z fazą A. J. Henning zwraca uwagę na to, że za najważniejsze osiągnięcie prac archeologicznych uznano udowodnienie faktu osiedlenia się Słowian na Łużycach jeszcze w pierwszej połowie VI w. i wykazanie, iż ich osadnictwo przetrwało, po kolejnych migracjach, wszakże bez większego wpływu obcego środowiska etnicznego, przez kolejne 700 lat. Dzięki takiej interpretacji szczegółowych wyników badań w Tornow możliwe było postawienie tezy, że kultura materialna i rozwój społeczny Słowian w VI–IX w. niewiele tylko ustępowały standardom zachodnioeuropejskim (J. Henning 1991b, s. 120–121).

Zdaniem tego autora wyniki najnowszych badań zasadniczo zmieniają wyżej przedstawiony sposób widzenia problemu powstania i rozwoju systemu grodów typu Tornow oraz wiążących się z tym zjawisk kulturowych.

Rewizja poglądów rozpoczęła się w 1979 roku od badań na grodzisku w Presenchen, Kr. Luckau (J. Henning 1980, s. 82–84; tenże 1989, s. 75–80; tenże 1991a, s. 141–146). Zbadano tu całe dwufazowe grodzisko i podgrodową osadę. Najistotniejszym rezultatem tych prac było uzyskanie dla obu faz grodu dokładnego datowania opartego na wynikach analiz dendrochronologicznych. Faza A przypada na lata około 880–930/940, a faza B na środek i trzecią ćwierć X w. (J. Henning 1991a, s. 144; J. Henning, K.-U. Heußner 1992, s. 319).

¹ Opublikowane ostatnio mapy rozmieszczenia znalezisk mis typu śląskiego (K. Wachowski 1981, s. 170 ryc. 13) i noży wolutowych (W. Szymański 1988, mapa) nie potwierdzają szczególnego związku tych grup zabytków z obszarem tornowsko-klenickim.

Dotychczas opublikowano jedynie rysunki niektórych naczyń z Presenchen (J. Henning 1991c, fot. na s. 22; J. Henning, K.-U. Heußner 1992, s. 318 ryc. 4), jednak i to wystarcza, aby wśród niewątpliwie IX–X-wiecznych naczyń zidentyfikować, obok klasycznych i zubożonych form tornowskich, także garnki niezdobione i ornamentowane. Występują też formy jajowate, wazy szerokootworowe i niewielkie naczynia dwustożkowe².

Wyniki badań w Presenchen nie są jedynymi, które pozwalają na precyzyjne datowanie wczesnośredniowiecznych miejsc obronnych na Dolnych Łużycach, bowiem badania grodzisk typu Tornow kontynuowano. Do końca 1993 r. wykonano kilkadziesiąt analiz dendrochronologicznych próbek pochodzących z kilkunastu obiektów³. Nieco wcześniej opublikowano dane dotyczące chronologii grodzisk w Tornow, Raddusch, Schönfeld, Saßleben, Lübbenau, Ragow, Repten, Groß Lübbenau, Presenchen, Riedebeck, Görsdorf (J. Herrmann, K.-U. Heußner 1991). Żadna z tych dat nie jest wcześniejsza niż 2 poł. IX w. (J. Henning, K.-U. Heußner 1992, s. 322 ryc. 6). Nowych dat brak jedynie dla grodu w Vorberg. Dlatego ma on, jako jedyny, wczesne datowanie: 733 ± 10 (M. Jählig 1973; J. Herrmann, K.-U. Heußner 1991, s. 277).

Zespół stanowisk w Tornow oraz grodzisko w Vorberg dziś już nie istnieją, zatem zweryfikowanie dawnych ustaleń poprzez nowe badania jest niemożliwe. Jednak już dane opublikowane w latach 1966 i 1973 (J. Herrmann 1966, s. 106 ryc. 47 oraz załącznik 8; tenże 1973), w zestawieniu z wynikami badań przeprowadzonych na innych grodziskach dolnołużyckich, pozwalają na ponowne postawienie kwestii określenia czasu istnienia obu założeń obronnych.

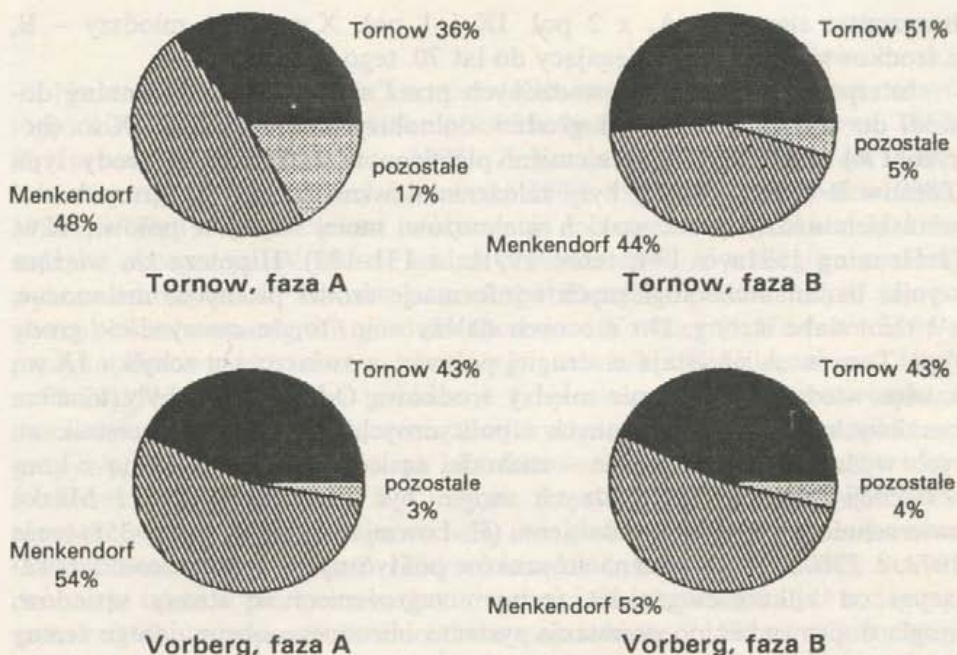
Rezultaty analiz radiowęglowych⁴, które interpretowano jako dowód wczesnego datowania (J. Herrmann 1973, s. 362), przemawiają jedynie za umieszczeniem zespołu tornowskiego w okresie między VI w. a X/XI w. (węgle drzewne z bramy fazy A: rok 934 ± 100 ; zboże z okresu zniszczenia grodu fazy A: rok 675 ± 175 ; zboże z okresu zburzenia grodu fazy B: rok 825 ± 100 ; por. J. Herrmann 1973, s. 73). Także opublikowana ostatnio jedyna pewna data będąca rezultatem analizy dendrochronologicznej próbki z grodziska (rok 914: drewno z palisady otaczającej gród fazy B) różni się od tradycyjnego datowania obiektu (J. Herrmann, K.-U. Heußner 1991, s. 278–279).

Wśród ceramiki z grodzisk Tornow i Vorberg niemal nie występują niezdobione naczynia całkowicie ręcznie lepiące, przeważają fragmenty naczyń

² Dzięki uprzejmości dr. J. Henninga autor miał okazję we wrześniu 1993 r. oglądać materiały z Presenchen i stwierdzić, że duży udział wśród ceramiki mają niezdobione, całkowicie ręcznie lepiące naczynia esowate i dwustożkowe. Wiele z nich nie różni się techniką wykonania i formą od ceramiki tzw. „wczesnosłowiańskiej”.

³ Informacja autora badań, dr. J. Henninga.

⁴ Z grodziska w Tornow. Osobne zagadnienie, zbyt obszerne, by je tu omawiać, to datowanie osad otwartych Tornow-Lütjenberg i Tornow-Borchelt.

Ryc. 1. Skład zespołów ceramiki z grodzisk w Tornow i Vorberg, Kr. Calau.

Na podstawie J. Herrmanna 1966, wkładka 8 (Tornow) oraz s. 106 ryc. 47 (Vorberg) opracował M. Dulinicz.

Fig. 1. Assemblages of pottery from the stronghold in Tornow and Vorberg, Kr. Calau.

After J. Herrmann 1966, insert 8 (Tornow) nd p. 106 Fig. 47 (Vorberg), elaborated by M. Dulinicz.

typu Tornow i naczyń zbliżonych do typu Menkendorf⁵. Ceramika niezdobiona, ręcznie lepiona nie występuje też samodzielnie w zespołach ceramicznych osady Tornow-Borchelt (J. Herrmann 1973, s. 73 i załącznik 3). J. Herrmann (1973, s. 43) sądził, że różnice między ceramiką pochodzącą z fazy A i B grodzisk są niewielkie. Zwróćmy jednak uwagę na to, że w fazie B udział naczyń typu tornowskiego, w porównaniu z fazą A tego obiektu, znacznie wzrasta, a udział naczyń typu Menkendorf maleje (ryc. 1). Dziś dysponujemy więc przesłankami, by na pytanie o czas istnienia umocnień w Tornow i Vorberg odpowiedzieć inaczej niż przed laty. Nie ma powodu, by przyjmować że różniło się ono w sposób zasadniczy od, opartych na wynikach analiz dendrochronologicznych, datowań pozostałych grodzisk dolnołużyckich.

Nowe daty z grodzisk łżyckich przekonująco świadczą o tym, że w rozwoju budownictwa obronnego na Dolnych Łżycach można wyróżnić dwa

⁵ Zgodnie z terminologią zastosowaną przez J. Herrmanna są to tzw. formy C. Badacz ten zauważył, że są one odpowiednikiem typu Menkendorf (choć różnią się od nich dwustożkową formą naczyń), nie wyciągnął jednak z tego wniosków co do chronologii założeń obronnych (J. Herrmann 1973, s. 43). Dane przedstawione w niniejszym artykule na ryc. 1 zaczerpnięto z wykresów opublikowanych przez J. Herrmanna (1966, s. 106 ryc. 47 i załącznik 8). Inne liczby dotyczące udziału naczyń typu tornowskiego w kolekcjach ceramicznych z grodziska podaje P. Donat (1987, s. 250: faza A – 25%, faza B – 49%).

horyzonty: starszy – A, z 2 poł. IX i 1 poł. X w., oraz młodszy – B, z środkowej części X w., sięgający do lat 70. tego stulecia.

Interpretując wyniki prowadzonych przez siebie badań J. Henning doszedł do wniosku, iż system grodów dolnołużyckich z IX i IX/X w. (horyzont A) wiąże się z osadnictwem plemiennym Łużyczan, a grody typu Tornow B (horyzontu B) były założeniami wznoszonymi na gruzach słowiańskich siedzib przez saskich wielmożów, mniej więcej w połowie X w. (J. Henning 1991a, s. 144; tenże 1991b, s. 131–132). Hipoteza ta, wiążąca wyniki badań archeologicznych i informacje źródeł pisanych, ma mocne, ale też i słabe strony. Do mocnych należy m.in. to, że rzeczywiście grody typu Tornow A powstają w drugiej połowie, a zwłaszcza u schyłku IX w., a więc wtedy, kiedy ziemie między środkową Odrą i Łabą były terenem burzliwych wydarzeń wojennych i politycznych. Aktywnymi uczestnikami tych wydarzeń byli Serbowie – zachodni sąsiedzi Łużyczan. Jedną z konsekwencji przemian politycznych mogło być poddanie Łużyc i Milska zwierzchnictwu wielkomorawskiemu (H. Łowmiański 1970, s. 325–358; tenże 1973, s. 236–290). Ta zmiana stosunków politycznych, w połączeniu z trwającym od kilkadziesiąt lat realnym zagrożeniem ze strony sąsiadów, mogła doprowadzić do powstania systemu obronnego obejmującego tereny dzisiejszych Dolnych Łużyc.

Natomiast niszczenie grodzisk dolnołużyckich horyzontu A zbiega się w czasie z innymi wydarzeniami, znanymi ze źródeł pisanych. Chodzi o ekspansję na ziemie Łużyczan, zapoczątkowaną przez Henryka I (Thietmar 1953, I 16), kierowaną od lat 30. przez margrabiego Gerona i po zaciętych walkach zakończoną około 963 r. podporządkowaniem tego plemienia władzy cesarza (H. Łowmiański 1973, s. 265).

Ważnym elementem rozumowania J. Henninga jest nowa interpretacja stratygrafii niektórych grodzisk i wyniki badań osad otwartych w Presenchen i Lübben-Steinkirchen. Badacz ten sądzi, że doły posłupowe odkryte w Tornow, Presenchen i Saßleben wiążą się nie z pierwszą, „słowiańską”, lecz z drugą, „saską” fazą użytkowania obiektów. Utwierdza go w tym przekonaniu fakt, iż na terenie wspomnianych osad otwartych nie odkryto żadnych śladów budynków słupowych, a tylko jamy typowe dla osad słowiańskich (J. Henning 1991b, s. 125–131; J. Henning, K.-U. Heußner 1992, s. 320).

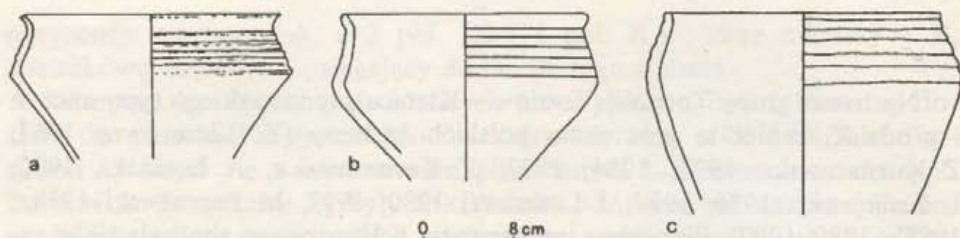
Hipoteza J. Henninga ma jednak także słabe strony. Nie wyjaśnia na przykład, dlaczego materialne pozostałości osadnictwa dolnołużyckiego z fazy (horyzontu) A zasadniczo nie różnią się od śladów znanych z fazy B. W szczególności nie wyjaśnia, dlaczego w obu fazach istnienia grodów w Tornow i Vorberg występuje tak licznie ceramika typu Tornow. Autor zakłada więc wyraźny związek między typem budownictwa i przynależnością polityczną (czy również etniczną?) grodu, a zarazem pomija fakt kontynuowania wytwórczości garncarskiej niemal bez zmian. Dodajmy, że do czasu ukazania się publikacji materiałowych nie możemy wypowiadać się co do struktury zespołów ceramiki z innych grodzisk typu Tornow.

Na temat grupy Tornow (Tornow – Klenica), tornowskiego typu naczyń i grodzisk, zabierało głos wielu polskich badaczy (Z. Hilczerówna 1967; Z. Kurnatowska 1973; 1984; 1992; Z. Kurnatowska, A. Łosińska 1992; L. Leciejewicz 1976; 1977; J. Lodowski 1980; 1992; M. Parczewski 1988a; 1988b; 1989; 1993). Pierwotna interpretacja J. Herrmanna spotkała się w zasadzie z akceptacją. W trakcie badań prowadzonych równolegle z pracami wykopaliskowymi w Tornow oraz w publikacjach pojawiających się po wydrukowaniu monografii grodzisk Tornow i Vorberg (J. Herrmann 1966) przyjęto datowanie i nazewnictwo typu ceramiki (Z. Hilczerówna 1967, s. 70–71). Wyniki badań i publikacje J. Herrmanna, a zwłaszcza wczesne datowanie obiektów, w połączeniu z odkryciem w Bonikowie ceramiki tzw. grupy A₁, miały także wpływ na ukształtowanie się poglądu, jakoby teren środkowego dorzecza Odry był jednym z tych, na których tradycje garn-carstwa późnorzymskiego przetrwały w głąb wczesnego średniowiecza (E. Dąbrowski 1965, s. 70; Z. Hilczerówna 1967, s. 73–75, 238–242). Stwierdzono, że także w północno-zachodniej części Dolnego Śląska już w najstarszym odcinku wczesnego średniowiecza pojawiła się, obok ręcznie lepionej, także ceramika wykonana za pomocą koła oraz że część tej grupy naczyń charakteryzuje się bogactwem form i urozmaiconym zdobnictwem rytym i plastycznym. Padają przykłady: Bonikowo, Gostyń, Tornow, Klenica (J. Lodowski 1980, s. 41).

W przytoczonych publikacjach zwracano uwagę na formalne i technologiczne analogie między materiałami pochodzącymi z Dolnych Łużyc a ceramiką z południowo-zachodniej Wielkopolski i sąsiadujących z nią obszarów. Analizując związki między dorzeczem Szprewy i Odry zauważono także cechy wspólne odnoszące się do stopnia zaawansowania gospodarczego, budownictwa obronnego (Z. Hilczerówna 1967, s. 169–183) i niektórych innych elementów kultury (J. Lodowski 1980, s. 161; M. Parczewski 1988b, s. 109–110; tenże 1993, s. 126).

Rzeczywiście, niektóre dolnośląskie i południowowielkopolskie grodziska można uznać za obiekty typu Tornow, w takim rozumieniu tego terminu, jaki przedstawiono wyżej. Grupa grodów odpowiadających kryterium wielkości i położenia jest dość duża (por. Z. Hilczerówna 1967, s. 150–151 oraz tabele XV, XVI; Z. Kurnatowska, A. Łosińska 1992, s. 118–153; J. Lodowski 1980, s. 94–112). Wśród najczęściej wymienianych w literaturze grodzisk dolnośląskich znajdują się obiekty w Klenicy, Gostyniu i Popęszycach (E. Petersen [1937] 1938; K. Langenheim [1937] 1938; tenże [1938] 1939; M. Jahn [1937] 1938).

Osobny problem to obecność ceramiki typu Tornow na stanowiskach z terenu Polski. Chyba nigdzie nie występuje ona tak licznie, jak na stanowisku eponimicznym. Nie dysponujemy zresztą dokładnymi informacjami o udziale naczyń tego typu na stanowiskach Śląska i Wielkopolski. Wiemy

Ryc. 2. Naczynia typu Tornow.

a – Schönfeld, Kr. Calau, naczynie ze studni datowanej metodą dendrochronologiczną na „około roku 857”; b – Bonikowo, st. 1, naczynie z warstwy IV, pod wałem grodziska (grupa A₁);

c – Santok, st. 1, naczynie z poziomu IV grodziska.

Wg: a – G. Wetzeła 1985, s. 45 ryc. 29:1; b – Z. Hilczerówna 1967, s. 63 ryc. 9:1;

c – U. Dymaczewskiej i A. Dymaczewskiego 1967, s. 212 ryc. 18:3.

Fig. 2. Pottery of Tornow type.

a – Schönfeld, Kr. Calau, a vessel from the well dated with the dendrochronological method back to “circa 857”; b – Bonikowo, site 1, a vessel from layer IV, under the stronghold rampart (group A₁); c – Santok, site 1, a vessel from the stronghold level IV.

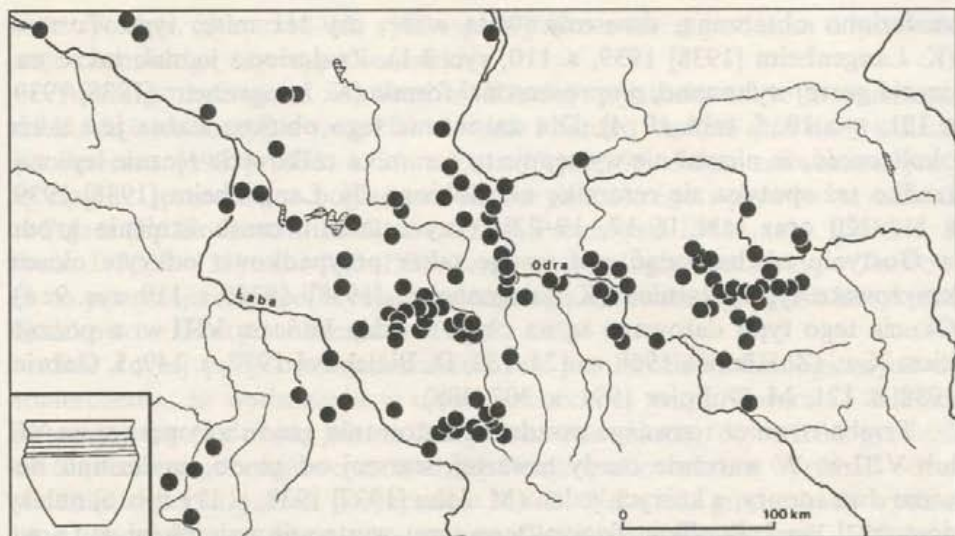
a – after G. Wetzel 1985, p. 45 Fig. 29:1; b – after Z. Hilczerówna 1967, p. 63 Fig. 9:1;

c – after U. Dymaczewska and A. Dymaczewski 1967, p. 212 Fig. 18:3.

jedynie, że ornament plastycznych wałków występuje na naczyniach z grodzisk w Daleszynie, Bonikowie i Bruszczewie częściej niż wszystkie inne typy ornamentu łącznie, a na naczyniach z Godurowa i Siemowa jest spotykany rzadko (Z. Hilczerówna 1967, s. 106). Z mapy opublikowanej przez Z. Hilczerównę (1967, s. 107 ryc. 23) można wywnioskować, że naczynia tej grupy stanowiły znaczny procent fragmentów ceramiki w Klenicy, Krośnie Odrzańskim, Gostyniu, Daleszynie, Bonikowie, Bruszczewie, Białczu. Nie zawsze jednak możemy postawić znak równości między tą grupą ceramiki a klasycznym typem Tornow (choć naczynia takie również znajdujemy na wspomnianych stanowiskach; por. ryc. 2), bowiem naczynia z ornamentem plastycznym w wielu wypadkach znacznie się od nich różnią, przede wszystkim formą (Z. Hilczerówna 1960, s. 47 ryc. 27, s. 49 ryc. 29; też 1967, s. 67–69).

Mapka opublikowana w 1967 r. (Z. Hilczerówna 1967, s. 107 ryc. 23) stała się też podstawą twierdzenia, że naczynia zdobione ornamentem plastycznym występują najobficiej na stanowiskach sąsiadujących z terenem Dolnych Łużyc: nad środkową Odrą oraz środkową i górną Obrą. Łącząc dane z tej mapy z informacjami podanymi przez J. Herrmanna (1966, s. 118 ryc. 51) i P. Donata (1987, s. 250 ryc. 9) otrzymujemy zestawienie znalezisk ceramiki typu Tornow i pokrewnej z całego interesującego nas tu obszaru (ryc. 3).

Zdecydowaną większość obiektów należących do grupy Tornow – Klenica datowano na okres od przełomu V/VI w. do VII–IX w. (Z. Hilczerówna 1967, s. 149; Z. Kurnatowska, A. Łosińska 1992; J. Łodowski 1992). Pewna zmiana poglądów na pojawienie się najstarszych naczyń typu tornowskiego (grupy A₁) nastąpiła w drugiej połowie lat 80., kiedy Z. Kurnatowska (1986, s. 506) przedstawiła nieco zmienione datowanie Bonikowa. W późniejszych

Ryc. 3. Rozmieszczenie stanowisk z ceramiką typu Tornow.

Wg Z. Hilczérówny 1967, s. 107 ryc. 23; J. Herrmanna 1966, s. 118 ryc. 51; P. Donata 1987, s. 250 ryc. 9.

Fig. 3. Distribution of the sites with pottery of the Tornow type.

After Z. Hilczérówna 1967, p. 107 Fig. 23; J. Herrmann 1966, p. 118 Fig. 51; P. Donat 1987, p. 250 Fig. 9.

publikacjach badaczka ta podtrzymała jednak VI–VII-wieczną chronologię naczyń tej grupy (Z. Kurnatowska 1992, s. 161–163). W literaturze dopuszczano jednak możliwość przetrwania na Śląsku ceramiki typu tornowskiego do IX–X w. (G. Domański 1983, s. 70). Również w Santoku odkryto takie naczynia w warstwach kulturowych tzw. poziomu III, z 1 poł. IX w., poziomu IV z poł. IX w. i poziomu V z 1 poł. X w. (U. Dymaczewska, A. Dymaczewski 1967, s. 208–218). Takie określenie chronologii naczyń typu Tornow pozostaje w zgodzie z dzisiaj przyjmowanym datowaniem opartym na danych dendrochronologicznych.

Ostatnio M. Parczewski kilkakrotnie podkreślał, że VI-wieczna chronologia Bonikowa i innych stanowisk grupy Tornow nie wchodzi w grę (M. Parczewski 1988a, s. 135–136; tenże 1988b, s. 97; tenże 1993, s. 126). Potwierdza to znalezienie w zespole ceramicznym jednej ze starszych warstw grodziska w Bonikowie naczyń należących niewątpliwie do typu Tornow (ryc. 2). Ten sam badacz wysunął też inny argument przeciw wczesnosłowiańskiej chronologii grupy Tornow – Klenica: obecność na tym samym terenie wcześniejszych znalezisk związanych z praską prowincją kulturową, na przykład w Jazowie czy Żukowicach (M. Parczewski 1988b, s. 98). Sądzymy, że podobne zespoły zabytkowe można wyodrębnić na terenie Dolnych Łużyc (Tornow-Lütjenberg: D. Warnke 1973, s. 167–173).

Badania na innym z grodzisk grupy Tornow – Klenica – na grodzisku w Gostyniu, wykazały obecność klasycznych form tornowskich. Wraz ze szkieletem człowieka przygniecionego przez belkę podczas pożaru tego grodu

znaleziono obtaczaną, dwustożkowatą wazę, czy też misę, typu Tornow (K. Langenheim [1938] 1939, s. 110, ryc. 3.1). Znalaziono jednak także naczynia gorzej wykonane, o uproszczonej formie (K. Langenheim [1938] 1939, s. 121; ryc. 10:5, tabl. 19:4). Dla datowania tego obiektu ważna jest także okoliczność, że niemal nie występuje tu ceramika całkowicie ręcznie lepiona, rzadko też spotyka się ceramikę niezdobioną (K. Langenheim [1938] 1939, s. 114–120 oraz tabl. 16–17, 19–22). Przy ustalaniu czasu istnienia grodu w Gostyniu trzeba wziąć pod uwagę także przypadkowo odkryte okucie krzyżowate typu Blatnica (K. Langenheim, [1938] 1939, s. 119 ryc. 9:4). Okucia tego typu datowane są na okres między końcem VIII w. a początkiem X w. (Z. Klanica 1968, s. 121–133; D. Bialeková 1977, s. 149; I. Gabriel 1988, s. 121, M. Dulnicz 1991, s. 307–308).

Trzeba również rozważyć zasadność datowania grodu z Popęszyc na VII lub VIII w. W warstwie osady otwartej, starszej od grodu, znaleziono bowiem dwa topory, z których jeden (M. Jahn [1937] 1938, s. 111 ryc. 5) należy do typu I wg J. Poulika. Topory tego typu występują najczęściej w IX w., choć spotyka się je również w 2 poł. VIII w. i na pocz. X w. (K. Wachowski 1981, s. 154–155 i ryc. 3). Drugi z toporów (M. Jahn [1937] 1938, s. 111 ryc. 6) ma analogie w Tornow (J. Herrmann 1966, s. 116) i w Szeligach. Ta ostatnia jest jednak dość odległa i nie przemawia przeciwko późniejszej chronologii zabytku z Popęszyc, tym bardziej że według odkrywcy topora z Szelig możliwe jest występowanie podobnych przedmiotów także po VIII w. (W. Szymański 1967, s. 307). Przypomnijmy, że już w 1928 r. M. Jahn uważał materiały z Popęszyc za pochodzące z X lub XI stulecia. Dopiero pod wpływem poglądów E. Petersena zmienił to datowanie na znacznie wcześniejsze (M. Jahn [1937] 1938, s. 110–111; por. też J. Henning, K.-U. Heußner 1992, s. 323–324).

Podczas badań w Klenicy zidentyfikowano dwie fazy wału i wyróżniono dwie warstwy kulturowe na majdanie (E. Petersen [1937] 1938, s. 59–75). Charakteryzując przed półwieczem zespoły ceramiki z obu warstw tego stanowiska E. Petersen odwołał się do schematu zaproponowanego przez A. Götzego (1901, s. 17–26). Stwierdził następnie, że w Klenicy ma do czynienia z obydwojema stylami Götzego, starszym – ręcznie lepionych, niezdobionych naczyń z pionowo ukształtowanym brzegiem, i młodszym – naczyń zdobionych i obtaczanych. Spostrzeżenie było słuszne, jednak Petersen wyciągnął z niego fałszywy wniosek, że systematyka Götzego nie może być stosowana do ceramiki wczesnośredniowiecznej ze Śląska. Dziś taką sytuację zinterpretujemy inaczej: jeżeli w Klenicy występuje ceramika całkowicie ręcznie lepiona niezdobiona oraz ceramika obtaczana, także do załomu (E. Petersen [1937] 1938, s. 68), to ta młodsza datuje warstwy, w których ją odkryto; w tym wypadku – obie warstwy kulturowe wewnątrz grodziska nie różniące się zestawem form naczyń. Dodatkowo możemy uściślić informacje o ceramice klenickiej stwierdzając, że charakterystycznym elementem datującym są tu naczynia typu Tornow (E. Petersen [1937] 1938,

s. 63 ryc. 6, s. 65 ryc. 12–13, s. 67 ryc. 27). Datowanie grodziska odpowiada więc chronologii tego typu ceramiki.

Wczesne datowanie warowni w Klenicy wynikało także z określenia wieku dużych naczyń o szerokim otworze i bardzo wąskim dnie na V stulecie (E. Petersen [1937] 1938, s. 70 oraz s. 63 ryc. 9). Jeżeli zakwestionujemy tę opinię, sprzeczną z poglądami na schyłek okresu wpływów rzymskich w Polsce (K. Godłowski 1985, por. też M. Parczewski 1988a, tabl. LXXIII : 3; tenże 1993, s. 131) oraz VII–IX-wieczną chronologię naczyń typu Tornow, to co pozostaje dla podtrzymania wczesnego datowania grodzisk horyzontu Bonikowo – Gostyń – Klenica – Popęszyce?

Jak do tej pory brak jednoznacznych przesłanek archeologicznych do stwierdzenia, że wydarzenia w części wschodniej grupy Tornow – Klenica potoczyły się podobnie jak na Łużycach. Nie wiemy, czy wśród grodzisk na Śląsku i w południowo-zachodniej Wielkopolsce można wyróżnić odpowiedniki dolnołużyckich horyzontów A i B. Na wielu grodziskach wydzielono wprawdzie warstwy popożarowe (Bonikowo, Bruszczewo, Daleszyn, Siemowo), jednak ich niezbyt precyzyjne datowanie nie pozwala na powiązanie faktów znanych ze źródeł wykopaliskowych i pisanych. Wiemy jedynie, że chodzi o starcia zbrojne, bowiem na niektórych obiektach natrafiono na bardziej lub mniej wyraźne ślady walk (Popęszyce, Gostyń, Stargard Gubiński).

Jeżeli zgodzimy się na równie późne, jak na Łużycach, datowanie grodzisk śląskich i wielkopolskich, to trzeba postawić pytanie o fakty, które ewentualnie mogłyby wpłynąć na podobny jak tam rozwój sytuacji. Czy w grę mogłoby wchodzić opanowanie Śląska przez Wielkie Morawy, zgodnie z chronologią zdarzeń zaproponowaną przez H. Łowmiańskiego (1970, s. 351, ryc. 9) współczesne horyzontowi A grodzisk typu Tornow, czy chodzi o rozrost terytorialny państwa piastowskiego (od 2 poł. IX w. aż do końca X w.) lub przyłączenie Śląska do Czech (H. Łowmiański 1970, s. 522–527), czy wreszcie o walki nad środkową Odrą z udziałem władców niemieckich, czeskich, polskich i plemion wieleckich w 2 poł. X w.? Sądzymy, że w tym ostatnim wypadku winniśmy szukać wyjaśnienia wśród wydarzeń obejmujących także tereny na zachód od Śląska i Wielkopolski, a więc na przykład w walkach Gerona z Łużyczanami i Słupianami, a może również w tak szeroko dyskutowanym w literaturze fakcie domniemanego podporządkowania Geronowi Mieszka I⁶.

Dodatkowym argumentem wskazującym na związki historii Łużyc z dziejami zachodniej części Dolnego Śląska i południowo-zachodniej Wielkopolski

⁶ W tej kwestii zasadnicze znaczenie ma wzmianka Thietmara (1953, II 14) o podporządkowaniu sobie przez Gerona Łużyczan i Słupian, a także Mieszka. W sprawie wiarygodności tego przekazu i jego interpretacji toczyła się w literaturze gorąca dyskusja (H. Łowmiański 1973, s. 518–520; G. Labuda 1987, s. 411–435, tam dalsza literatura). Przypadała ona na okres, kiedy teza o jakiejś, bliżej nieokreślonej, zależności Mieszka od Cesarstwa nie była pozbawiona podtekstu politycznego.

mogłyby też być informacje o Dziadoszanach. To dolnośląskie plemię miało powiązania z terenami nad Szprewą. Dowodzi tego wymienienie ich nazwy, w niewątpliwie autentycznym dokumencie z 970 lub 971 roku, „jednym tchem” wraz z Głomaczami, Nizanami, Milczanami i Łużyczanami⁷.

3

Pojawia się więc pytanie, kto i kiedy mógł wznosić grody typu Tornow na terenach dzisiejszej Polski. Wyżej spróbowaliśmy umieścić te wydarzenia w kontekście faktów historycznych 2 połowy IX i X w. Nie jesteśmy jednak w stanie udowodnić żadnej z hipotez, bowiem rozstrzygające może być tylko dokładne datowanie powstania i upadku poszczególnych grodów. Takimi informacjami jednak nie dysponujemy.

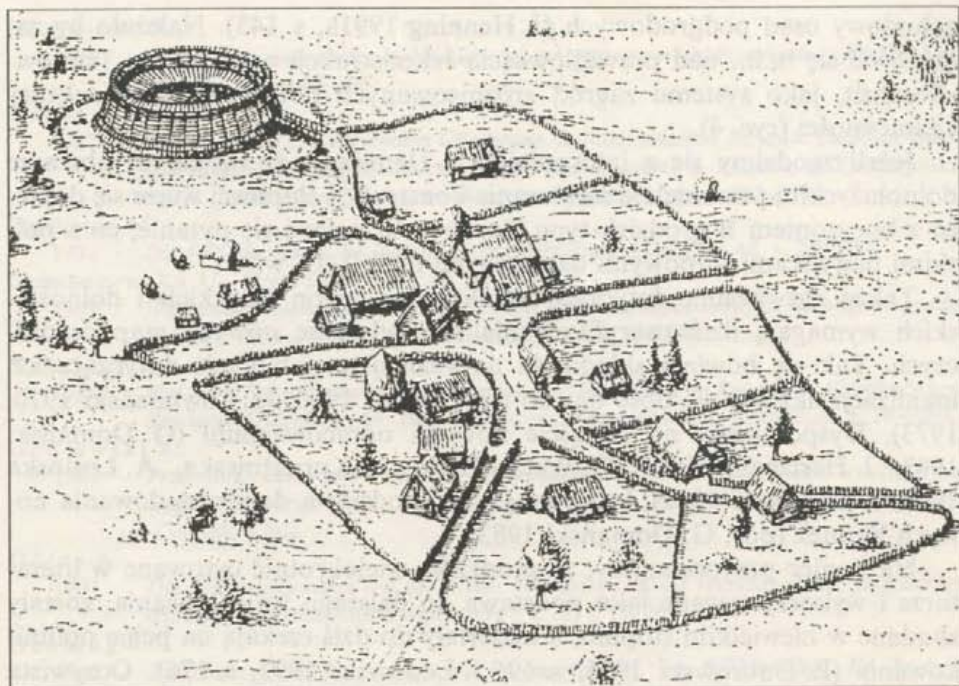
Nie wiemy także, dlaczego ziemie od Szprewy po Obrę, a właściwie niemal po Wartę⁸, miałyby tworzyć jedność, nie tylko kulturową, ale i polityczną. Musielibyśmy bowiem wytłumaczyć powstanie w samym środku sceny już wypełnionej aktorami (kolejno: ostatni Karolingowie i Wielkie Morawy ze Świętopelkiem, potem Czechy, Niemcy i Polska) i wydarzeniami (walki o Śląsk i Łużyce) jednostki, której geneza, treść polityczna i etniczna nie jest jasna.

Gdybyśmy usunęli grupę Tornow – Klenica z listy wczesnosłowiańskich jednostek kulturowych, to problem chronologii, rozmieszczenia i charakteru najstarszych znalezisk słowiańskich w dorzeczu środkowej Odry trzeba by rozpatrzyć ponownie. Spowodowałoby to także ostateczne porzucenie koncepcji o przetrwaniu tradycji garncarstwa późnorzymskiego na części ziem południowej Polski. Dotychczasowe badania stanowisk bez wątpienia wczesnosłowiańskich, tj. z VI w., nie wykazały obecności ceramiki zaawansowanej technicznie (M. Parczewski 1993). Omówione tu wyniki badań na Dolnych Łużycach zdają się wykluczać także możliwość wczesnego datowania naczyń typu Tornow.

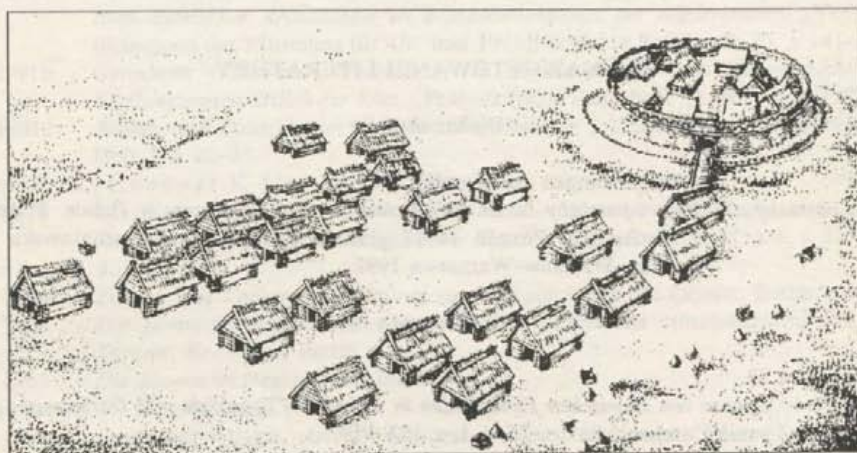
Nowe odkrycia zmieniają nie tylko datowanie i interpretację systemu grodzisk typu Tornow, ale mają także konsekwencje dla prób rekonstrukcji

⁷ Prowincje te były płatnikami danin, z których dziesiątą część przeznaczył Otto I dla założonego w 968 roku biskupstwa miśnieńskiego (G. Labuda 1960, s. 124–127; H. Łowmiański 1970, s. 525). Niezależnie od tego, jaką zależność to oznaczało (G. Labuda 1960, s. 127; H. Łowmiański 1973, s. 265 przyp. 861), zakładamy, że przyjęcie tych obciążeń nie było dobrowolne. A to oznacza zapewne, że w latach 60. X w. także na terenach tego plemienia toczyły się walki. Dziadoszan lokalizuje się na północno-zachodnich rubieżach Dolnego Śląska (J. Łodowski 1980, s. 119, tam dalsza literatura). Analiza rozmieszczenia osadnictwa wykazała, że mogą to być tereny w dorzeczu Baryczy i w dorzeczu Odry poniżej ujścia Kaczawy, w tym także skupiska osadnicze nad Bobrem (J. Łodowski 1980, załącznik – mapa 3). Źródła pisane skłaniają nas do uznania, że Dziadoszanie sąsiadowali z Milczanami, a zatem, że zajmowali zachodnią część wspomnianego terytorium (Thietmar 1953, IV 45; VII 17–23).

⁸ Wspominamy tu o wschodnim zasięgu grupy Tornow – Klenica, by nawiązać do znanej informacji Thietmara o Mieszku, płacącym trybut z ziem „...aż po rzekę Wartę” (Thietmar 1953, II 29). Obszerną dyskusję zreferował i przedstawił własne poglądy H. Łowmiański (1973, s. 532–548).

a

b

Ryc. 4. Dwie próby rekonstrukcji zespołu osadniczego w Tornew, Kr. Calau (faza A).

Wg: a – J. Herrmanna 1973, s. 403 ryc. 144; b – J. Henninga 1991b, s. 127 ryc. 7.

Fig. 4. Two attempts at a reconstruction of the settlements complex in Tornew, Kr. Calau (phase A).

a – after J. Herrmann 1973, p. 403 Fig. 144; b – after J. Henning 1991b, p. 127 Fig. 7.

zabudowy osad podgrodowych (J. Henning 1991a, s. 143). Należało by zastanowić się m.in. nad prawidłowością rekonstrukcji osad, np. w Tornow-Borchelt, jako systemu zagród zróżnicowanych pod względem struktury i zamożności (ryc. 4).

Jeżeli zgodzimy się z interpretacją J. Henninga, że na całym obszarze dolnołużyckim powszechnie stosowanie konstrukcji słupowej wiąże się dopiero z horyzontem B grodzisk typu Tornow, to pojawi się pytanie, co z polskimi budynkami słupowymi datowanymi na VII–IX w.⁹

Także rozważania dotyczące lokalizacji plemion łużyckich i dolnośląskich wymagają dziś zweryfikowania na podstawie nowych map osadniczych. Tak się bowiem składa, że najważniejsze publikacje dotyczące ich lokalizacji ukazały się dość dawno (G. Labuda 1960; H. Łowmiański 1970; 1973). Dysponujemy na szczęście nowymi opracowaniami (G. Domański 1983; J. Herrmann 1985; G. Wetzel 1985; Z. Kurnatowska, A. Łosińska 1992; J. Lodowski 1992), które mogą być podstawą do sformułowania nowych hipotez (por. G. Domański 1983).

Na koniec przypomnijmy, że grodziska wielokrotnie cytowane w literaturze i wykorzystywane jako podstawa do dalszego wnioskowania, zostały zbadane w niewielkim stopniu, a materiały do dziś czekają na pełne opublikowanie (E. Dąbrowski 1965, s. 69; J. Lodowski 1992, s. 176). Oczywiście staje się też potrzeba uzyskania nowych datowań absolutnych z grodzisk Śląska i Wielkopolski. Tylko w ten sposób wiele z pojawiających się dziś wątpliwości może znaleźć rozstrzygnięcie.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- „AuF” „Ausgrabungen und Funde”, Berlin.
 Stan i potrzeby... *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce. Materiały z konferencji. Poznań 14–17 grudnia 1987 roku*, Z. Kurnatowska red., Poznań–Wrocław–Warszawa 1992.

Literatura

- Bialeková D.
 1977 *Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung)*, „Slovenská archeológia”, t. 25, z. 1, s. 103–158.
- Dąbrowski E.
 1965 *Sprawozdanie z badań archeologicznych na grodzisku w Połupinie pow. Krosno Odrzańskie*, Materiały Komisji Archeologicznej, z. 1, s. 58–78.

⁹ Niektóre z nich wymienił J. Hermann (1973, s. 377–379), ostatnio zestawił je Z. Kobyliński (1988, s. 91–92). Sądzimy, że zagadnienie obecności budynków słupowych na ziemiach polskich, o którym wspominamy tu jedynie na marginesie głównych rozważań, wymaga rozpatrzenia od nowa.

- Domański G.
1983 *Osadnictwo nad dolną Nysą Łużycką we wczesnym średniowieczu*, „Slavia Antiqua”, t. 29, s. 65–108.
- Donat P.
1987 *Zur zeitlichen und regionalen Gliederung der altslawischen Keramik zwischen Oder und Elbe/Saale*, [w:] *Studia nad etnogenezą Słowian*, G. Labuda, S. Tabaczyński red., t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 239–254.
- Dulinicz M.
1991 *Die früheste slawische Besiedlung in Ostholstein*, „Offa”, t. 48, s. 299–328.
- Dymaczewska U., Dymaczewski A.
1967 *Wczesnośredniowieczny Santok. Wyniki badań wykopaliskowych we wnętrzu grodu w latach 1958–1961*, „Slavia Antiqua”, t. 14, s. 185–241.
- Gabriel I.
1988 *Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigard/Oldenburg*, 69. Bericht Römisch–Germanischen Kommission, s. 103–291.
- Godłowski K.
1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Götze A.
1901 *Die Schwedenschanze auf der Klinke bei Riewend Kreis Westhavelland*, „Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde”, t. 12, s. 17–26.
- Henning J.
1980 *Die altslawische Burganlage von Presenchen, Ot. von Schlabendorf, Kr. Luckau (Vorbericht)*, „AuF”, t. 25, z. 1, s. 82–84.
1989 *Der Burgwall von Presenchen*, [w:] *Braunkohle und Archäologie im Bezirk Cottbus*, Niederlausitzer Studien, Sonderband, s. 75–80.
1991a *Der Burg-Siedlungs-Komplex von Presenchen. Forschungsprobleme und Perspektiven slawischer Archäologie im Braunkohlengebiet der Niederlausitz*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”, 25, s. 141–146.
1991b *Germanen – Slawen – Deutsche. Neue Untersuchungen zum frühgeschichtlichen Siedlungswesen östlich der Elbe*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 66, z. 1, s. 119–133.
1991c *Slawen und Deutsche im östlichen Brandenburg*, „Archäologie in Deutschland”, Heft 2, s. 22–25.
- Henning J., Heußner K.-U.
1992 *Zur Burgengeschichte im 10. Jahrhundert – Neue archäologische und dendrochronologische Daten zu Anlagen vom Typ Tornow*, „AuF”, t. 37, z. 6, s. 314–324.
- Herrmann J.
1966 *Tornow und Vorberg. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz*, Berlin.
1973 *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau*, Berlin.
1985 *Die Slawen in Deutschland*, Berlin.
- Herrmann J., Heußner K.-U.
1991 *Dendrochronologie, Archäologie und Frühgeschichte vom 6. bis 12. Jh. in den Gebieten zwischen Saale, Elbe und Oder*, „AuF”, t. 36, z. 6, s. 255–290.
- Hilczerówna Z. patrz Kurnatowska Z.
- Jahn M.
[1938] 1939 *Der Burgwall von Poppshütz Kr. Freystadt*, „Altschlesien”, t. 7, s. 93–112.
- Jährig M.
1973 *Die Ergebnisse der dendrochronologischen Untersuchung von Holzproben aus Tornow (Lütjenberg und Borchelt) und Vorberg* [w:] J. Herrmann, *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau*, Berlin, s. 243–266.

Klanica Z.

- 1968 *Vorgroßmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken, Študijné Zvesti Archeologického Ustavu Slovenskej Akademie Vied*, t. 16, s. 121–134.

Knorr H.A.

- 1937 *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*, Leipzig.

Kobyliński Z.

- 1988 *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Kurnatowska Z.

- 1960 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Daleszynie (st. 2) w pow. gostyńskim*, Poznań.
 1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
 1973 *Główne momenty w rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa polskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 21, nr 3, s. 435–446.
 1984 *Próba uchwycenia zróżnicowania kulturowego ziem polskich w VI–VII w.*, „Archeologia Polski”, t. 29, z. 2, s. 371–398.
 1986 *Bonikowo*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 7, s. 505–506.
 1992 *Głos w dyskusji podczas sesji popołudniowej – 14 XII 1987*, [w:] *Stan i potrzeby...*, s. 161–163.

Kurnatowska Z., Losińska A.

- 1992 *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Wielkopolsce*, [w:] *Stan i potrzeby...*, s. 105–153.

Labuda G.

- 1960 *Fragments dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*, t. I. Poznań.
 1987 *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 2, Poznań.

Langenheim K.

- [1937] 1938 *Ein wichtiger frühslawischer Siedlungsfund vom „Schmiedeberg“ bei Gustau Kr. Glogau, „Altschlesien“*, t. 7, s. 76–93.
 [1938] 1939 *Der slawische Burgwall von Gustau Kr Glogau, „Altschlesien“*, t. 8, s. 104–127.

Leciejewicz L.

- 1976 *Słowiańszczyzna zachodnia*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
 1977 *Tornow*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. VI, s. 115–116.

Lodowski J.

- 1980 *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI–X w.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
 1992 *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Śląska (VI–X w.)*, [w:] *Stan i potrzeby...*, s. 173–185.

Lowmiański H.

- 1970 *Początki Polski*, t. IV, Warszawa.
 1973 *Początki Polski*, t. V, Warszawa.

Parczewski M.

- 1988a *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Kraków.
 1988b *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce*, Kraków.
 1989 *Żukowice pod Głogowem w zaraniu średniowiecza*, Głogowskie Zeszyty Naukowe, t. 2, Głogów.
 1993 *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*, Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, t. 17, Wien.

Petersen E.

- [1937] 1938 *Der Burgwall von Kleinitz Kr. Grünberg. Ein vorläufiger Bericht*, „Altschlesien”, t. 7, s. 59–75.

Szymański W.

1967 *Szeliği pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza. Zespół osadniczy z VI-VII w.*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

1988 *Noże z rękojeściami zakończonymi wolutami – zagadkowe komponenty kultury słowiańskiej i awarskiej*, [w:] *Studia nad etnogenezą Słowian*, G. Labuda, S. Tabaczyński red., t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, s. 141-159.

Thietmar

1953 *Kronika Thietmara*. Z tekstu łacińskiego przetłumaczył, wstępem poprzedził i komentarzem opatrzył Marian Zygmunt Jedlicki, Poznań.

Wachowski K.

1981 *Ziemia polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 29, s. 151-197.

Warnke D.

1973 *Die Siedlungen auf dem Lütjenberg*, [w:] J. Herrmann, *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow*, Kr. Calau, Berlin, s. 109-176.

Wetzel G.

1985 *Schönfeld und Seese. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Niederlausitz*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”, t. 19.

MAREK DULINICZ

THE PROBLEM OF DATING OF THE STRONGHOLDS OF THE TORNOW TYPE AND TORNOW – KLENICA GROUP

Summary

In the late 1970s in the area of the Lower Lusatia region the research was conducted the results of which suggested a change of the views on the dating and interpretation of the strongholds called the “Tornow type”. The most important result of these studies are the series of new dendrochronological analyses of the Tornow strongholds.

It would be worth while to remember the basic concepts connected with the culture phenomena discussed in the present paper. The strongholds of the Tornow type are lowland ramparts situated in wet sites, circular in shape, with a diameter not longer than several scores of metres. The Tornow pottery constitute biconical vessels made on wheel, symmetrical in shape and very meticulously adorned with deep grooves and profiled lists (Fig. 3). After the discoveries in Bonikowo the so-called group A₁ (after Z. Hilczerówna) was considered to be the earliest phase of the Tornow pottery. The Tornow group distinguishes itself by the above-mentioned form of defensive structures and the pottery belonging to the Tornow type. The area on which the influences of this group were felt includes the middle Oder, Obra and Spree basins.

The results of the research on the settlement in Tornow have been so far interpreted in the following way: in the 6th century A.D. a settlement was built producing the pottery similar to that of the Prague type. In the early 7th century a stronghold was constructed belonging to phase A₁. In the 8th century it was remodelled (phase B) and in the 9th century the whole settlement was burnt together with the stronghold. In the 7th century a new population arrived in Tornow from the regions on the Oder. The newcomers started to produce a new type of pottery (Tornow type) which was derived from the tradition of the late-Roman pottery and was typical of the territories on the Spree and Oder as long as the 10th century (J. Herrmann 1966; 1973; L. Leciejewicz 1976).

The results of the pioneer studies in Tornow have been estimated lately by J. Henning. He has come to the conclusion that after the 1960-69 excavations, in spite of the stratigraphic and

planigraphic difficulties, the efforts were made to reconstruct both the subsequent phases of utilization of the settlement and the plans of homesteads, farmsteads and roads, as well. J. Henning emphasized that the principal result of these studies is the conclusive evidence that the Slavs settled in the Lower Lusatian region already in the first half of the 6th century and their settlements lasted there throughout the next 700 years. J. Henning remembers that the traces of posts found on the site of the strongholds and settlements were interpreted as being the remains of a Slavonic village built together with farmsteads of a complicated structure. Thanks to such an interpretation of the detailed results of the excavations in Tornow it was possible to put forward a thesis that the material culture and social development of the Slavs in the 6th–9th centuries were hardly behind the then Western-European standards (J. Henning 1991b; 1992).

J. Henning claims that the results of the latest research have principally changed the above presented approach to the establishment and development of a system of strongholds of the Tornow type and to the relevant cultural phenomena. The most important result of these studies is the dating based on the dendrochronological analyses of the sets of strongholds and the distinguishing of the two chronological horizons of their functioning. The earlier of them (A) occurred in the last quarter of the 9th century and the first half of the 10th century; the younger phase (B) was in the middle and the third quarter of the 10th century (J. Henning 1991b; 1992). Till the end of 1993 some scores of dendrological analyses of the samples from several strongholds were made. A great deal of the data on the chronology of many of strongholds have been published. No date is earlier than the second half of the 9th century.

Now it is impossible to verify the results of the former studies on Tornow. However, the data already published in 1966 and 1973 enable to reconsider the problem of dating. This is due to the following reasons: a) radiocarbon data suggest to date the whole set of strongholds back to the period between the 7th and 10th/11th centuries; b) the only unquestionable dendrochronological date of the Tornow stronghold is 914; c) among the stronghold pottery no unadorned and wholly hand-made vessels have been found and the Tornow type pottery is prevailing together with those resembling the Menkendorf pottery (Fig. 1). Therefore, there is no reason to assume that the Tornow stronghold existed at a time different from the time of existing of other Lower Lusatian strongholds of the Tornow type.

The earlier interpretation by J. Herrmann has won the approval of Polish scholars who adopted his dating and names of the types of pottery. J. Herrmann's publications and the discovery in Bonikowo of the pottery belonging to the so-called group A₁ help to generate a view that the territories in the middle Oder basin were the ones of those where the late Roman pottery traditions lasted till the early Middle Ages (Z. Hilczurówna 1967).

A certain change in the views on the occurrence of the Tornow type pottery (group A₁) came in the middle of the 1980s when Z. Kurnatowska presented some changed dating of Bonikowo. However, in the later studies the early dating of the Tornow type pottery was maintained, although a possibility of production of these vessels till the 9th–10th century was not excluded. It was only recently that a view was put forward that the dating of Bonikowo and other Tornow sites back to the 6th century is out of the question. Also an evidence was found that the Tornow – Klenica group cannot be dated back to the early-Slavonic period since there were some earlier findings connected with the Prague cultural province (M. Parczewski 1993). We think that similar findings can be identified on the territories of Lower Lusatia (Tornow – Lütjenberg).

There is no doubt that some Lower Silesian and Great Poland strongholds belong to the Tornow type. Most of them were dated back to the period between the 5th/6th and 7th–9th centuries. Later some changes followed in the dating, as for instance was the case with Bonikowo, and a possibility of an unequivocal dating was questioned (Pohupin). After the second analysis made by M. Parczewski of the stratigraphic situation of site 1 in Bonikowo its early Slavonic origins was excluded (M. Parczewski 1988a).

The strongholds in Klenica, Gostyń and Popęszyce are among the most often mentioned in the literature of the early strongholds belonging to the Tornow type. However, a repeated

survey of the published materials and the results of the dendronchronological analyses of the findings in the neighbouring Lusatia must lead to the questioning of the early dating of the strongholds belonging to the horizon Bonikowo – Gostyń – Klenica – Popęszyce.

The results of the excavations in Lower Lusatia made J. Henning come to the following conclusion: the system of Lower Lusatian strongholds coming from the 9th, 9th/10th centuries is connected with the settlements of the Lusatian tribe (horizon A) and the strongholds of the Tornow B type (horizon B) are the constructions erected on the ruins of the Slavonic settlements by the Saxons circa in the middle of the 10th century (J. Henning 1991c).

It is true that the Tornow strongholds were established in the second half and by the end of the 9th century, that is when the territories between the middle Oder and Elbe became a scene of some turbulent events. It might have been then that Lusatia and Milsko were subordinated to Great Moravia which resulted in the creation of a defensive system in Lower Lusatia. The destruction of the strongholds of type A coincided with the German expansion of the Lusatian Lands (the years 930–963/964). We do not know whether the events in the eastern part of the Tornow – Klenica group took the similar course. However, we can point to some facts which might have affected the development of the situation in the lands bordering on Silesia and Great Poland and in south-western Great Poland the same way as in Lower Lusatia. What we have in mind is: the conquest of Silesia (and perhaps south-western Great Poland) by Great Moravia and later by Bohemia and, in a much later period, the struggles between Gero and Mieszko in 963 which were waged after Lusatian and the Slupianie lands had been seized as well as the information that both in Lusatia and in the region inhabited by the tribe of Dziadoszanie the political situation was similar.

The studies conducted in Lower Lusatia have not given the answer to all questions following from the research results. We still do not know much about the structure of the assemblages of the pottery from the Tornow type strongholds. A drawback is also the restriction of research to Lower Lusatia because the problems connected with the Tornow type are much wider (Fig. 2). Neither do we know why the lands between Spree and Obra are supposed to be a political and cultural unity. If it were true we would have to give reasons for the establishing of an unit – in the middle of the scene already filled in with actors and events – the origins and political and ethnic content of which are not clear.

A consequence of the adoption of a new chronology of the Tornow type strongholds is a question who constructed them in the territories of present Poland and at what time. We have made an attempt to set up these events in the context of historical facts in the second half of the 9th and in the 10th centuries. If we removed the group Tornow – Klenica from the list of the early Slavonic culture units, we would have to discuss the problem of chronology, distribution and character of the oldest Slavonic finds in the middle Oder basin anew. Another consequence would be the rejection of a thesis on the preservation of the Late Roman pottery tradition in this part of southern Poland. The localization of the Lusatian and Lower Silesian tribes requires reconsideration after the new settlement maps have been elaborated.

It would be also up to the point to consider the regularity of the reconstruction of the settlement character approached as a system of homesteads differentiated from the point of view of structure and wealth (Fig. 4).

The last problem, although not the least important, is a requirement to obtain new absolute dating of the strongholds in Silesia and Great Poland. This is the only way to solve the problems following from the studies conducted at present.

Adres Autora:
Dr Marek Dulnicz
Zakład Archeologii Mazowsza i Podlasia
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
al. Solidarności 105
00-140 Warszawa

Translated by Izabella Rodzik

study of the Chinese character and the history of the Chinese character...

The first part of the study is the history of the Chinese character...

The second part of the study is the study of the Chinese character...

The third part of the study is the study of the Chinese character...

The fourth part of the study is the study of the Chinese character...

The fifth part of the study is the study of the Chinese character...

The sixth part of the study is the study of the Chinese character...

The seventh part of the study is the study of the Chinese character...

The eighth part of the study is the study of the Chinese character...

The ninth part of the study is the study of the Chinese character...

The tenth part of the study is the study of the Chinese character...

The eleventh part of the study is the study of the Chinese character...

The twelfth part of the study is the study of the Chinese character...

The thirteenth part of the study is the study of the Chinese character...

The fourteenth part of the study is the study of the Chinese character...

The fifteenth part of the study is the study of the Chinese character...

The sixteenth part of the study is the study of the Chinese character...

The seventeenth part of the study is the study of the Chinese character...

The eighteenth part of the study is the study of the Chinese character...

The nineteenth part of the study is the study of the Chinese character...

The twentieth part of the study is the study of the Chinese character...

The twenty-first part of the study is the study of the Chinese character...

The twenty-second part of the study is the study of the Chinese character...

The twenty-third part of the study is the study of the Chinese character...

The twenty-fourth part of the study is the study of the Chinese character...

The twenty-fifth part of the study is the study of the Chinese character...

The twenty-sixth part of the study is the study of the Chinese character...

The twenty-seventh part of the study is the study of the Chinese character...

The twenty-eighth part of the study is the study of the Chinese character...

The twenty-ninth part of the study is the study of the Chinese character...

The thirtieth part of the study is the study of the Chinese character...

The thirty-first part of the study is the study of the Chinese character...

The thirty-second part of the study is the study of the Chinese character...

The thirty-third part of the study is the study of the Chinese character...

The thirty-fourth part of the study is the study of the Chinese character...

The thirty-fifth part of the study is the study of the Chinese character...

The thirty-sixth part of the study is the study of the Chinese character...

The thirty-seventh part of the study is the study of the Chinese character...

The thirty-eighth part of the study is the study of the Chinese character...

The thirty-ninth part of the study is the study of the Chinese character...

The fortieth part of the study is the study of the Chinese character...